

Janez Bizjak

PRAŠKO POLETJE 70

(Listi iz popotnih zapiskov)

Ko sem med vožnjo proti Pragi po obzorju nemirno tipal za njenimi silhuetami, prepojen z dvomi in predsodki ki jih je v evropsko zavest pred dvema letoma zasejal 21. avgust, svojim pričakovanjem še nisem znal vtisniti otipljive podobe. Prago sem hotel spoznati razgaljeno in onečaščeno v duševni zmedi sedemdesetih let, kjer se odrešujoče ideje mešajo s težkimi sanjami, veliki upi naivnih iluzij s trpkimi izkušnjami, Prago brez šablonskih razglednic zdolgočasenih turistov, Prago v bedi in misteriju nasprotujočih se občutkov, ki jih vsebinsko polnijo panslavizem, Evropa, socializem, stalinizem, uporniški duh Jana Husa, vladarski blišč Vaclavov, Masarykova državniška genialnost, Palachovi protestniki, Berijevi procesi, politični torzo Aleksandra Dubčka, okupacija, švejkovska brezskrbnost in sedanja apatična brezizhodnost.

Kadar sem lovil popoldansko senco pod drevjem na Hradčanih in preskakoval brezkončnost streh ob Vltavi, sem se v tej igri spomnil edine vredne primerjave: strmih stopnic Montmartra, od koder se da brez nehanja požirati Pariz. Praga je Pariz s slovansko dušo, Pariz, ki že lovi trepetajoče meglice širnih ravnin na Vzhodu, Pariz, ki je manj svetovljanski, zato pa v intimnem doživljanju bolj naš, Pariz, brez mamljivega vrveža na bulvarjih Latinske četrti; toda Pariz s Karlovo univerzo, ki je v preteklosti sprejela toliko slovenskih razumnikov. Če jim je bil cesarski Dunaj preveč nemški, so prihajali v Prago, pa naprej v Krakov, v Lvov; tri stara vseučiliška središča na ravni črti 50. zemeljskega vzporednika.

Sem so povabili razočaranega Plečnika. Veliki Wagner ga je na Dunaju določil za svojega naslednika na umetniški akademiji. Nič ni pomagala presenetljiva nadarjenost pa priporočilo strokovnega kolegija; v trmistem Kraševcu se ni pretakala nemška kri. Svoj življenski kredo, veliko pesem arhitekture, je zato zapel na Hradčanih, v virtuoznih rešitvah dvorišč in vrtov. Smel zamah v preureditvi Hradčanov je navdušil mlado vodstvo Masarykove republike, tako kot je nekaj let prej Zacherlovo trgovsko poslopje razburilo tradicionalne umetniške predstave skleroznega Dunaja.

Eden redkih univerzalnih Slovencev, ki znajo stati na svetovnem odru, zato pa preživljajo težko travmo razpetosti med tujino, ker prinaša slavo, in domom, kjer botrujejo nehvaležnost ter intrige. Vrnitev v Ljubljano je Plečnikova prelomnica. Posegi pri urejanju mesta in univerzitetna knjižnica so še prežeti z dunajsko in praško zagananostjo, ki je izraz nenehnega iskanja, poskušanja v nemogoče in tveganja. Začel se je ozirati v staro umetniško izročilo, v renesanso; vse manj je tvegajočih pogledov v neznano, obrača se k vzorom v preteklosti. Zaton ali tragedija; ali oboje skupaj?

S prijateljem sva v cerkvi Srca Jezusovega, drugem pomembnem mejniku Plečnikovega praškega obdobja, dolgo iskala vhod v kripto, postavljeno globoko v zemlji. Močno prileten župnik sprva ni nič vedel o njej; šele, ko sva mu pojasnila, da sva iz Slovenije in posredno celo iz šole velikega mojstra, se je zaupljivo nasmehnil in naju popeljal za oltarjem pod glavno ladjo. Malo ljudi ve za kripto, skoraj ljubosumno jo čuvajo; v najtežjih časih so v njej na skrivaj opravljali obrede. Zasnovana je asketsko, nič ni nepotrebne, vse je golo, brez ornamentov, luči so diskretno skrite v obokih; pomirjajoča tišina sili v zbranost. Za župnika je bil najin obisk vesela kaplja v nenaklonjeni vsakdanjosti. Sem so ga imenovali, ko so cerkev šele začeli graditi; kljub visoki starosti se je živo spominjal srečanj s Plečnikom.

Hradčani, njihove dvorane, sobane, katedrala, ozke ulice srednjeveških alkimistov, vse to je dandanes muzej, skozi katerega se ves dan valijo procesije obiskovalcev; vzhodnih in zahodnih. Slednjih je manj, človek jih razloči po živahnejših oblekah in po izzivajočih filmskih kamerah. Turisti iz vzhodnih držav se običajno drže v večjih skupinah ter s podzavestno prirojeno ubogljivostjo disciplinirano slede vodičem. V tem vrvežu neredko srečaš skupino sovjetskih oficirjev; ne obnašajo se naduto, toda že njihove kričeče uniforme so odbijajoče. In katera generacija obiskovalcev bo smela zvedeti resnico zadnjih desetletij hradčanske zgodovine? Masaryk je tu sanjal o novem središču humanizma in demokracije, njegov sin je tragično končal pod oknom svojega ministrstva; uboj ali samomor? Nekje v teh sobanah so v duševni agoniji pod vročimi reflektorji z izbuljenimi očmi in z gnojem nabuhlimi bosimi nogami Rudolf Slansky, Clementis, Artur London in drugi v zadnjem stadiju nagona po samoohranitvi podpisovali priznanja. Nepozabne predstave nedosegljivega režiserja Berije!

V zadnjih letih skuša Praga spet ujeti ritem sodobnega mesta. Izvir življenjskega impulza je še vedno okrog starega Rotovža, kjer se gnete trgovski del. Veliko lokalov preurejajo, nove trgovine so prijetne, izložbe iščejo evropski utrip; prerivajoči se pešci in zelo živahen promet po ulicah dajejo vtis zahodne prestolnice. Ponudba (sodeč po izložbah) je bogata, uglašena na zahtevni okus "konvertibilnih" turistov. Pražanom se po trgovinah smejejo skoraj vse dobrine našega časa, toda to je zanj bolj posmehljivo izzivanje, ker so v primerjavi s plačami cene nedosegljive, boljša roba pa je naprodaj le za dolarje in marke. V prodajalnah se kupci disciplinirano postavljajo v dolge kače. Če, nevajen tega, stopiš nekoliko v ospredje, da vidiš, kaj prodajajo, te že spremlja zbor opominjajočih pogledov.

V središče dogajanja, na Vaclavske namesty, lahko pridemo že po novih stopnicah v modernih podhodih. Spomenik svetniškemu kralju Vaclavu je 21. avgusta dve leti nazaj postal simbol in tribuna čeških rodoljubov. Slike s tega mesta so tedaj romale po vsem svetu. Kazale so spomenik kot magnetno polje za roje demonstrantov, na drugih spet skritega v cvetju in osvetljenega s svečami v spomin žrtvam okupacije; bolj proti koncu smo gledali spomenik kot katafalk z veliko sliko Jana Palacha in častno stražo. In dve leti zatem: ničesar več! Pod osamljenim konjenikom Vaclavom so skrbno očistili vsako sled po vosku, tudi cvetja ne sme nihče polagati semkaj. Najbolj zgovorna priča tistih dni je klasicistično pročelje narodnega muzeja v ozadju. S črno patino prekrita kamnita palača nesramežljivo razkazuje svoje grahaste mozolje; vsak madež pomeni namreč kroglo, ki je odklala del kamna. Uporno množico, ki se je sleherni dan zlivala na Vaclavske namesty, so osvoboditelji s streljanjem hoteli preplašiti in pregnati. Nad glavami so streljali proti muzeju, kamen in steklo pa sta neutrudno zapisovala novo omiko, ki so jo tanki prinašali z Vzhoda. Nekaj šip je še zdaj razbitih, tistega ozvezdja svetlih peg na fasadi pa noče nihče zadelati. Med množico, ki se gnete na pločnikih, sem pogrešal svoje vrstnike; sedemdeseto leto je doba množičnih vpoklicev v vojsko. Doležni so je vsi fantje do tridesetega leta. Kdor je že odslužil vojaško obveznost, bo pač izrabil ugodnost orožnih vaj. Mladi razboriteži so potrebni temeljite prevzgoje v duhu češkoslovaško-sovjetskega prijateljstva in veterani iz zlatih časov Josifa Visarionoviča vedo, kako se temu streže.

Češkoslovaška luč vedno bolj medlo utripa na semaforju svetovnih dogodkov. Svet se zanj ne zanima več, žejen je krvi in razburljivih dejanj. Zato Praga z močnimokusom po resignaciji ne zmore več polniti časopisnih

stolpcev. Bolečino dirigiranega razčlovečenja pa nosijo v sebi državljani, ki jih srečuješ na ulicah, in zdomci, v presenetljivo velikem številu izgubljeni po svetu. Kdo v tujini še sprašuje za Dubčka? V Pragi takoj zveš, da nihče ne ve, kje je zaprt. Veleposlanik Dubček je iz Ankare v skrbeh priletel domov. Zvabili so ga pod pretvezo materine bolezni. Na letališču ga je sprejel policijski oddelek in poskrbel za konec legende o januarski renesansi; vizija praške pomladi je postala imaginarni trenutek nedokončanih sanj. Najbrž še nikoli ni bila zgodovina tako rodovitna s tragičnimi junaki kot v času, ki ga je umeril apokaliptični jezdec s košatimi gruzinskimi brki; ne le umeril, ampak tudi uspešno zaplodil za več generacij naprej. Ministri, veleposlaniki in generali delajo samomore, včerajšnji predsedniki postajajo današnji zaporniki. Vmes ni volitev, pač pa prezidiji, plenumi, kongresi, zasedanja. Napihovati evangelij socializma, bratstva in miru, v isti sapi pa fizično uničevati nasprotnika, ki uči in živi za iste ideale, je neponovljiva farsa v analih človeške zavesti. Kontrarevolucija, revizionizem, protiljudski elementi so zelo ceneni argumenti za procese, taborišča in nedolžne žrtve; kdor si prisvoji v zakup oblikovanje temeljnih resnic bivanja ter hotenja, ne prenese sogovornika.

Časovno smo še premalo odmaknjeni, da bi smeli nepristransko soditi o reagiranju Čehov in Slovakov na zasedbo njihove dežele. Imamo samo prednost prostorske oddaljenosti, a le-ta ne zadostuje. Iz neprizadetega ljubljanskega okolja ni težko reči, da so bile demonstracije premalo, da bi se moral narod 21. avgusta upreti z orožjem. Pustimo sodbo prihajajočim generacijam, kajti resnica je večkrat tako zelo krivična. Lahko le ugibamo, kaj bi bilo v primeru oborožene vstaje. Bi se v Pragi ponovila Budimpešta 1956 ali pa bi doživeli reprizo dragocenega zmagoslavja Fincev ob sovjetskem vdoru; če dodamo še primer fenomenalnega slovenskega odpora med zadnjo vojno, so variante zaključene. Obstaja nam analiza dejanskega stanja, ki je časovno neomejeno legaliziralo okupacijo. Z istim izgovorom obrambe socializma je sovjetska oblast asimilirala tri baltske države. Mimogrede: niso tudi v partizanih nekateri vidni slovenski kulturniki sanjali o tem, da bo po vojni Slovenija svobodna republika Sovjetske zveze?

Krizo človečnosti preživljamo vsi. Čehi in Slovaki so obsojeni na prenašanje ene izmed najbolj bastardnih banalnosti. Ali nismo tudi v slovenskem prostoru obremenjeni z neko utrujajočo moro v obliki nemoči odločanja in vplivanja? Smemo opazovati, priporočati, zahtevati, kritizirati, protestirati, demonstrirati! Toda čemu? Dogodki gredo mimo nas s hladnim prezirom in zvišenim nasmeškom. Posebno pri mladi generaciji se širi občutje apatičnosti, nezainteresiranosti, naveličanosti in prestopništvo kot plod teh kompleksov.

Kdor ni pojedel porcije čeških knedličkov z golažem v Káliča in ni spil vrčka črnega piva pri Fleku, ni bil v Pragi. Torej, še tja! Obe gostilni sta povezani s Švejkovimi časi in sta simbolizirali tisto dobrodušno zlato Prago. Če danes temu ni tako, postajajo spomini Pražanov na tedanje čase toliko bolj otožni. Pivnice pri Fleku ni težko najti. Velika ura iz c. kr. časov, obešena nad pločnik, je dober kaži-pot do tega častitljivo starega ljudskega lokala. Za dolgimi skupnimi mizami je zvečer redko dobiti prosto mesto; omizja so zelo glasna, vendar ne sproščena v starem stilu. V Pragi ni nikjer videti sovjetskih vojakov, toda občutek njihove navzočnosti v deželi z Damoklejevim mečem uravnava počutje povprečnega državljana. Ker ob tem ostaja nemočen, res nima vzroka za razigranost. Smeha je zato bolj malo, navadno prihaja od samozavestnih skupin zahodnih turistov. V krčmi sem pričakoval celo ploho pikrih zbadljivk in vicev na račun oblasti; tovrstna praška virtuoznost je znana še iz Švejkovih časov. Tokrat ni nihče strnil glav v zaupno šušlanje, ki bi ga sem ter tja razparal prisrčen krohot. Prišel sem dve leti prepozno.... Švejkova popularnost se je rodila v gostilni Káliča. Še vedno visi slika presvitlega Franca Jožefa, z dobro vidnimi mesti, kjer so se podešale muhe, zaradi česar so Švejka aretirali. Tudi črviva glasbena skrinja še neutrudno prodaja svoje stare k. u. k. marše. Drugače pa je lokal prenovljen in je tako modernejši od Fleka. Vanj hodijo precej tujci na gostijo čeških knedličkov, dobijo pa nekaj miniaturnih koščkov slanega mesa s tremi svaljki, ravno prav, da je treba naročiti še eno porcijo.

Praga se nikoli ni razrasla v nedogled. Njeni robovi se zaustavijo na okoliških gričih; za njimi so le pšenična polja pa smrekovi boršti in neskončno ravne asfaltné ceste, ograjene s češnjevimi drevoredi. Bolj ko potujemo proti jugu, manj je dinamičnih motivov nemirno razgibane češke pokrajine; končno se ta reliefni spekter umiri v nekam otožnem valovanju slovaškega pejzaža. Govoriti o Slovaški pomeni pogledati drugo plat češkoslovaške stvarnosti; tisto plat, ki je tudi v avgustovskih pretresih ostala docela nespremenjena. Slovaška je odmaknjena in zapostavljena dežela, njena simbola sta revščina in zdomstvo, zato pa je v srečanjih z njenimi ljudmi več intimnosti in zaupanja. Slovaška duša ne pozna švejkovskih kompleksov flegmatične pasivnosti, preveč je prepojena z notranjo prizadevnostjo, utrjeno v stoletnem izkoriščanju njenih hotenj. Tako kot Koroška in Benečija tudi Slovaška išče uteho v

narodnih pesmih, ki so neverjetno lirične ter simbolične; ni zgolj slučaj, da so nekatere izmed njih (Zabučale gore n. pr.) postale naše ponarodele.

Dvojni realizem češkoslovaške vsakdanjosti občuti obiskovalec že pri bežnem srečanju. Ceste so neprimerno slabše, naselja skoraj orientalsko zanemargjena; nobenih vidnih znakov o dolgoročnih vlaganjih v te predele. Ne edini košček odrinjenosti sredi oglušujočih odmevov mednarodnega bratstva!

Popotne vtise zaključuje dvajset metrov široka razorana čistina, ki se vleče do obzorja in še naprej. Dvojna žična ograja in stražni stolpi na vsakih sto metrov izzivajo podobo Dachaua. Manjkajo samo še tri dachauske spominske kapele v spomin žrtvam. Takšna je češko-avstrijska meja, razvpita železna zavesa. Na obeh straneh nasprotnih svetov imajo polna usta besed o svobodi, vsak je prepričan, da mora svojo svobodo vsiliti tudi nasprotniku. Resnica je nekje vmes, tam kjer so obležale žrtve, ki so hotele čez.

Ko vljudni cariniki spuste naš avto skozi železne zapornice, se zapeljemo v nespremenjeno pokrajino, pod istim soncem, le nekatere misli imajo drugačen pomen.

